

GARSIAUSIOS XX AMŽIAUS SUTARTIES PĖDSAKAI LIETUVOJE

Šepetys, Nerijus. Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva. Aidai: Vilnius, 2006, 335 p.

Molotovo–Ribbentropo pakto ir jo slaptųjų protokolų įtaka Baltijos šalių okupacijai – tai viena pagrindinių ir didžiausių sovietinės istorijos klastočių, kuriai pagrįsti buvo naudojama visos priemonės: iš pradžių neigimas, o galiausiai nutylėjimas¹. Po 1992 m. Maskvoje „surastų“ Molotovo–Ribbentropo slaptųjų protokolų originalų, įrodžiusių TSRS užsienio politikos lyderių Viačeslavo Molotovo, Andrejaus Gromykos ir Michailo Gorbačiovo ilgametį ir įžūlų melą, 1939 metų SSSR–Vokietijos Pakto tikrumo ir patikimumo problemos nebeliko², tačiau istorikai ir politologai toliau aktyviai diskutuoja dėl Pakto vertinimo ir įtakos pasaulio istorijai. Šią diskusiją kursto ir nauja Nerijaus Šepečio knyga.

Molotovo–Ribbentropo paktas naujausioje historiografijoje jau sulaukė Baltijos šalimis besidominčių istorikų dėmesio. Vieną pirmųjų, gana išraiškingą bandymą sieti Pakto įvertinimą ir Baltijos šalių nepriklausomybės atgavimą galima aptikti 1990 m. išspausdintame Isidorso Vizulio veikale³, vis dėlto pirmasis diskusijas tarp sovietinių ir perestroikos paveiktų istorikų Lietuvoje dar 1990 m. aprašė ir analizavo Alfredas Erikas Sennas⁴. Paktui skirtų straipsnių parašė ir Algis Kasparavičius⁵. Tačiau naujo tyrimo po išsamios Nerijaus Šepečio disertacijos ir ja remiantis parašytos monografijos „Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva“ artimiausius dešimtmečius Lietuvoje tikrai nebus. Taip drąsiai teigti galima, nes Vokietijos–SSSR 1939 m. sutarčių ir slaptųjų paktų kompleksas nelabai populiarus tarp lietuvių istorikų – rasti naujų, nors ir antrinių, šaltinių Lietuvoje beveik neįmanoma, o naujos Pakto analizės ir jos įtakos Lietuvos valstybingumo praradimui interpretacijos po viešųjų diskusijų Atgimimo metais yra pernelyg trivialios arba lengvai nuveda į šių dienų tarptautinės politikos verpetus.

Ypatingą vietą Paktas užima Lietuvos visuomenės sąmonėje ir lietuviškoje istoriografijoje. Iš vienos pusės, apie Paktą kiekvienas mokyklą Lietuvoje baigęs moksleivis (mokymo organizavimo testų sistemos ir preciziškai tikslaus datų atsiminimo dėka) „žino“ beveik viską. Iš kitos pusės, istorikai apie Paktą „nežino“ beveik nieko. Totalitariniai nacių ir bolševikų režimai Vokietijoje ir SSSR politikos formavimą ir vykdymą sutelkė tokiame siaurame diktatorių ir jų favoritų būrelyje, kad jų pagrindi-

1 Pork, A. History, lying, and moral responsibility. *History and theory*, vol. 29, no. 3 Oct., 1990, p. 321–330.

2 Trumpa Pakto „dingimo“ 1952 m. iš V. Molotovo archyvo ir „suradimo“ 1992 metais apžvalga Levo Bezymenskio knygos įvade, žr.: Безыменский, Л.А. Гитлер и Сталин перед схваткой. Москва, 2000.

3 Vizulis, I. *The Molotov-Ribbentrop pact of 1939: the Baltic case*. New York, 1990.

4 Senn, A. E. Perestroika in Lithuanian historiography: The Molotov-Ribbentrop Pact. *Russian Review*, vol. 49, no. 1 Jan., 1990, p. 43–56.

5 Kasparavičius, A. Molotovo–Ribbentropo slaptųjų protokolų prielaidos ir ištakos (1922–1932). *Genocidas ir rezistencija*, 2000, nr. 2 (8).

nė veikla beveik neatsispindėjo valstybės biurokratinio administravimo aparato kuriamų dokumentų archyvuose. Jokie trečiųjų šalių slaptieji archyvai ar vis dar įslaptinti SSSR žvalgybos, ar diplomatinų tarnybų dokumentų fondai, net jei jie dar nėra iki šiol ištirti, nieko itin nauja tyrinėtojams neatskleis. Ne gana to, keturi pagrindiniai Pakto iniciatoriai mirė arba žuvo taip ir nepalikę patikimų savų Pakto vertinimų, neatskleidę savo veiksmų 1939 metais motyvų.

Vien dėl minėtų priežasčių N. Šepečio monografija yra išskirtinis reiškinys lietuviškoje istoriografijoje, tačiau jos vertingumas bei originalumas – tai nemažas paties autorius nuopelnas. Visų pirma, išskyrus monografijas, skirtas 1920 ir 1926 metų Lietuvos–SSSR sutartims, Lietuvos istorikai rimtesnių studijų, kuriose būtų analizuojamos XX amžiaus valstybinės sutartys, nėra parašę⁶. Antra reikšminga priežastis – kokybiškas Molotovo–Ribbentropo pakto analizės lygmuo. Skirtingai nei Nerijus Šepetys, Lietuvos istorikai labai dažnai savo veikaluose apsiriboja tik lietuvišku nacionaliniu lygmeniu, o tarptautinės politikos kontekstą aptaria tik kaip antraeiles Lietuvos istorijos raidos dekoracijas. Pagaliau monografijos autorius nesislepia už pozityvistinio „objektyvaus“ žinojimo širmos ir knygos pratarinėje visiškai atvirai pasakoja apie jam įtaką dariusius tekstus, asmenis, istorines koncepcijas ir savo, kaip istoriko, patirtis, kurios veikė monografijos atsiradimą⁷. Autorius disertaciją įvardija kaip pirmąją „suvorovišką“ disertaciją Lietuvoje ir taip deklaruoja savo pozicijų artumą Viktoro Suvorovo veikaluose suformuluotam naujam požiūriui į SSSR politiką 1939–1941 m.⁸

Verta pagirti Nerijaus Šepečio kuriamo teksto stilių – kalba vaizdinga. Pagrindiniai autoriaus teiginiai ir istorikų koncepcijos pateikiamos schematiškose lentelėse, kurios neleidžia skaitytojui sutrikti sudėtingame analitiniame pasakojime. Dažnos sarkastiškos ir šmaikščios pastabos ar palyginimai monografiją pagyvina ir paverčia visai mielai skaitoma knyga net ir ne naujausiųjų laikų istorijos ar diplomatijos specialistui.

Monografija suskirstyta į keturis pagrindinius skyrius. Pirmame skyriuje, kuris chronologiniu požiūriu galėtų būti ir paskutiniu, analizuojama Molotovo–Ribbentropo pakto įtaka Lietuvos valstybingumo praradimui 1940 m. ir nepriklausomybės atkūrimui 1990 m. Antras skyrius skirtas prieštarai Pakto istoriografijai ir istorikų bei politikų diskusijoms dėl Pakto moralinio bei istorinio įvertinimo, kurios ne tik kad šiuo metu nėra pasibaigusios, bet vyksta su nauju įkarščiu Rusijos politikų revanšizmo ir Rusijos istorikų revizionistų dėka. Trečiame skyriuje nagrinėjamas SSSR ir Vokietijos suartėjimas 1938–1939 m., bandoma įžvelgti Stalino ir Hitlerio politinio kurso permainų priežastis, atskleisti tikrus motyvus, nulėmusius, iš pirmo žvilgsnio, labai skirtingų ir priešišku režimų sąjungą, taip pat analizuoja Pakto įtaką Antrojo pa-

6 Laurinavičius, Č. *1920 m. Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*. Vilnius, 1992.

7 Šepetys, N. *Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva*. Vilnius, 2006. p.11–14.

8 Plačiausiai žinomas buvusio GRU žvalgo veikalas, kurio pavadinimas kai kuriuose tekstuose virto net metafora.: Suvorovas, V. *Ledlaužis: kas pradėjo Antrąjį pasaulinį karą?* Vilnius, 2000.

saulinio karo pradžia. Ketvirtame skyriuje aptariama Lietuvos vieta SSSR–Vokietijos sandėryje ir Lietuvos patekimas iš Vokietijos į SSSR įtakos sferą, analizuojamos tokio Lietuvos perdavimo priežastys ir pasekmės.

Toks knygos tematinis suskirstymas verčia diskutuoti dėl studijos chronologinių ribų pagrįstumo. Pakto tiesioginio veikimo paskutinė riba – 1941 metų birželio 21 d. naktis–22 d. rytas – niekam abejonių nekelia, bet pradžia gali būti pasirinkta paties tyrinėtojo. Neįmanoma vienareikšmiškai nustatyti, kada SSSR nusprendė Vokietiją pasirinkti savo strateginiu sąjungininku, bet turint noro galima pasiekti net 1936 metus arba viską nukelti iki 1939 metų rugsėjo (šiuo atveju siejant su SSSR apsisprendimu užpulti Lenkiją)⁹. Pakto genezė monografijoje aptariama pasirinkus atskaitiniu chronologiniu studijos tašku Donaldo Vato mintis dėl Pakto idėjos pradžios, taip susiaurinant tyrimo lauką iki 1939 metų¹⁰. Tačiau ir pats D. Vatas ne visuose savo tekstuose buvo ypač griežtas tokios pozicijos atstovas – jis tik kritiškai pažvelgė į ankstesnės Pakto idėjos gimimo datos šalininkų XX a. aštuntame dešimtmetyje teiktus argumentus¹¹. Siekiant pagrįsti ankstesnę Pakto idėjos gimimo datą, galima prisiminti, kad bendradarbiavimas tarp SSSR ir Vokietijos buvo neregėtai intensyvus ir iki 1939 metų¹². Taip pat ir Rusijos mesianizmas bei pasaulio užkariavimo idėjos turėjo gilesnes šaknis nei bolševikų pasaulinės proletariato revoliucijos idėjos, kurios iki Antrojo pasaulinio karo sovietų vadovų galvose buvo gerokai praskydusios¹³. Net jei iki 1939 metų Lietuvos ateities atžvilgiu iki galo suformuluotos sovietinės politikos neegzistavo, tai SSSR teritorinės pretenzijos kaimynams ir sienų keitimo pasiūlymai, kuriuos SSSR bandė pasitelkusi Pakta įgyvendinti 1939–1940 metais, atsirado dar 1935–1936 metais¹⁴. Ankstesnių derybų (nei su J.Ribbentropu) dėl vadinamosios Trišalės sutarties su Didžiąja Britanija ir Prancūzija metu akivaizdžiai išryškėjo SSSR noras įtikinti Vakarų valstybes, kad Baltijos šalys (tiesa, tuo metu vis dar be Lietuvos) gali tapti „netiesioginės agresijos“ arena ir privalo būti SSSR įtakos sferoje¹⁵.

Reikia pabrėžti, kad monografijoje net ir diskutuotini teiginiai studijos tekste beveik visur argumentuojami ir pagrindžiami, tačiau sunku suprasti, kodėl sekant Viktoru Suvorovu naudotasi daugiau nei abejotino autentiškumo Leonido Brežnevo atsiminimais¹⁶, o gana specifškais, tačiau bent jau jo paties padiktuotais Nikitos Chruščiovo, kuris Pakto pasirašymo dieną buvo Maskvoje ir bendravo su Stalinu,

9 Roberts, G. The soviet decision for a pact with Nazi Germany. *Soviet Studies*, vol. 44. no.1. (1992), p. 57–78.

10 Šepetys, N. Op. cit., p.139.

11 Watt, D.C. The Initiation of the negotiations leading to the Nazi-Soviet Pact: a historical problem. In *Essays in honour of E.H. Carr*. London, 1974.

12 Горлов, С.А. *Совершенно секретно: Альянс Москва — Берлин, 1920-1933 гг.* (Военно-политические отношения СССР — Германия). Москва, 2001.

13 Mayers, D. Soviet war aims and the Grant Alliance: George Kennan's views, 1944-1946. *Journal of contemporary history*, vol.21, no.1. Jan., 1986. p. 57–79.

14 Spring, D. W. The Soviet decision for war against Finland, 30 November 1939. *Soviet studies*, vol. 38, no. 2. Apr., 1986, p. 207–226.

15 Watson, D. Molotov's apprenticeship in foreign Policy: The Triple alliance negotiations in 1939. *Europe-Asia studies*, vol.52, no.4. Jun., 2000. p. 702–709.

16 Šepetys, N. Op. cit. p. 191.

memuarais nesiremiamą¹⁷. Taip pat galima pasigesti vieno ar kito šaltinio (pvz., A. Hitlerio „Užstalės pokalbių“ ar Adolfo Rozenbergo „XX amžiaus mito“), kurie jei ir nekeistų studijos išvadų, tai jas bent kiek papildytų. Nepaisant tokių nežymių nesusi-pratimų, monografijoje panaudotos literatūros bei šaltinių sąrašas išpūdingas ir daro garbę autoriui kaip rimtam tyrinėjamoms temoms žinovui.

Daugiausia kritinių pastabų galėtų sulaukti pirmas monografijos skyrius, bet ne todėl, kad jame yra kokių nors į akis krentančių klaidų, tiesiog jis galėjo būti gerokai platesnis (be abejo, 335 puslapių veikale tai padaryti nebūtų lengva). Molotovo–Ribbentropo pakto kaip amoralios politikos simbolio naudojimas politinėje retorikoje siejamas tik su Lietuvos Laisvės Lygos veikla. Kiti disidentinėje spaudoje pasirodę straipsniai galėjo plačiau atskleisti Pakto, kaip Lietuvos nepriklausomybės netekimo simbolio genezę. Pakto naudojimas Lietuvos Laisvės Lygos renginiams ir masiniams Sąjūdžio mitingams monografijoje referuojamas, bet tokio nagrinėjimo tikrai nepakanka. Pakto, kaip socialinės mobilizacijos įvaizdžio, reikšmė vaizdinėje politinėje agitacijoje ir politinėje satyroje 1988–1992 metais liko anapus knygos puslapių. Gana siaurai analizuojamas Pakto, kaip Lietuvos nepriklausomybės praradimą nulėmusio veiksnio, aptarimas ir naudojimas viešose politinėse diskusijose LTSR Aukščiausioje Taryboje 1989 metais (1989 rugsėjo 23 d. ir 1990 vasario 7 d. priimti nutarimai). Atkuriamojo Seimo stenogramos taip pat galėjo būti daug plačiau panaudotos papildant išvadas apie Pakto vietą lietuvių politikų istorinėje sąmonėje ir viešojoje politinėje retorikoje¹⁸.

Skyriuose, pasakojančiuose apie Pakto sudarymo politines aplinkybes ir 1939 m. sutarties kaitą 1940–1941 metais, ypač akivaizdūs bandymai išvelgti racionalius nacių ir sovietų vadovų veiklos motyvus, nors ir pats monografijos autorius Vokietijos ir SSSR strateginius tikslus įvardija kaip neaiškius ir prieštaringus, o šalių tarpusavio veikimą laiko tik trumpalaikiu tikslų sutapimu¹⁹. Nors istorikai dažniausiai nemėgsta pabrėžti ir kiekviename savo tekste atskirai aprašinėti analizės pagrindus, tačiau reikia pažymėti, kad dažniausiai tyrinėdami modernių laikų istorijos problemas, įvykių analizei jie naudoja „racionalaus veikėjo“ modelį, t. y. analizė remiasi prielaida, jog bet kuris asmuo, organizacija ar valstybė siekia iš anksto apibrėžtų tikslų, kuriems įgyvendinti renkasi tokią politiką, kad gautų maksimalią (materialinę ir ne materialinę) naudą ir sumažintų iki minimumo sąnaudas bei veiklos sukeltą žalą. Moderniosios istorijos tyrimuose tokių analizės prielaidų pasirinkimas yra visiškai logiškas, nes „racionalaus pasirinkimo“ teorija, iš tiesų, taikoma daugelio šiuolaikinių valstybių (ypač demokratiškas režimų) formuojant politiką ir pasirenkant politines alternatyvas, tačiau kalbant apie ikiindustrines arba ideologizuotas totalitarines valstybes, kokios

17 Хрущев, Н.С. *Время. Люди. Власть.* (Воспоминания) В 4 Книгах. Книга 1. Москва, 1999, с. 225–226, 626.

18 Šepetys, N. Op. cit. p. 67–78.

19 Šepetys, N. Op. cit. p. 194.

buvo SSSR ir Vokietija, racionalaus pasirinkimo teorijos naudojimas analizei vargu ar geriausias variantas²⁰. Racionalios politikos apraiškų N. Šepetytys atkakliai ieško visuose Pakto sukūrimo aplinkybių analizės etapuose, bet kartais tai neduoda patenkinamų rezultatų. Skirtingai nei propagandos sukurtas įvaizdis, A. Hitlerio valstybinė administracija, suaugusi su partinėmis institucijomis, nebuvo nei efektingu diktatoriaus autoritarinio valdymo mechanizmu, nei visagale ir visažine biurokratine organizacija. Nacionalsocialistinė Vokietija ir Adolfas Hitleris nevisiškai atitinka įprastines valstybės ir politiko kategorijas – vien jau rasistinis pasaulio istorijos matymas su nemaža okultizmo doze nacionalsocialistų režimą pavertė labai keistu istoriniu fenomenu²¹. Net nesigilinant į neribotą valdžią turinčio A. Hitlerio psichinės sveikatos ar negalios problemas, nacių politinės vadovybės viršūnės intelektinis skurdas, formalus išsilavinimo trūkumas ir miglotas savo politikos galutinių tikslų įsivaizdavimas Vokietijos vykdytą politiką toli gražu ne visada leidžia analizuoti kaip racionalios tęstinės politikos atvejį²². Nelabai šią problemą padeda spręsti A. Hitlerio asmeninės ir Vokietijos valstybinės biurokratijos veiklos atskyrimas. Net ir fiurerio valios reiškėjas Joachimas Ribbentropas niekada nevykdė bent kiek savarankiškesnės politikos, o buvo viso labo A. Hitlerio iškeltas partinis favoritas, diplomatas diletantas, gana netikėtai 1938 m. užėmęs Vokietijos Užsienio reikalų ministro pareigas, kurioms nebuvo nei pasiruošęs, nei tinkamas kandidatas²³. Pagaliau Hitlerio vykdytą politiką, atsižvelgiant į jo nenuspėjamus politikos viržus ir santykių su J. Piłsudskiu bei B. Musoliniu svyravimus, jau amžininkų bandyta interpretuoti kaip paprastą oportunistą, pasireiškiantį tuo, kad visada puolami silpnesni, o sudaromos sąjungos su stipresniais partneriais, kai didžiausia reikšmė skiriama ne valstybių, o jų lyderių asmeniniam politiniam stiprumui²⁴.

Taip pat racionaliai istorikų bandoma žvelgti į SSSR politikos tikslus ir motyvus, tik šiuo atveju analizuojama medžiaga yra gerokai skurdesnė, nes Vokietijoje bent jau antraeiliai diplomatai paliko vienokius ar kitokius atsiminimus, dokumentus. Tuo metu SSSR užsienio politikos strategija buvo išimtinai J. Stalino žinioje, net ir V. Molotovas užsienio politikoje atliko tik techninio vykdytojo vaidmenį (1939 m. Molotovo atėjimas į Užsienio reikalų liaudies komisaro postą teroro nusiaubtame komisariate tiesiogiai reiškė, kad užsienio reikalai pereina į Stalino rankas)²⁵. Pats Molotovas pripažino, jog ministru jis tapo išimtinai dėl politinių priežasčių, o ne dėl savo žinių ar

20 Panašios abejonės dėl SSSR politikos racionalumo ir jai taikomos analizės modelio kyla ir kitiems autoriams, rašiusiems apie 1939–1940 metų Vokietijos–SSSR santykių problemas (tiesa, šis autorius pasirenka racionalumą tam, kad neatsidurtų psichoanalizės lauke, bet patenka į sovietinės istoriografijos sekėjų lauką), pvz.: Udrick, T.J. The Icebreaker controversy: did Stalin planed attack Hitler? *Slavic Review*, vol. 58. no. 3. Autumn, 1999, p. 626–643.

21 Hauner, M.L. A German rasial revolution? *Journal of contemporary history*, vol.19, no.4, Oct., 1984, p. 669–687.

22 Koch, H.W. Hitlers "Programme" and the genesis of operation "Barbarossa". *The Historical journal*, vol. 26, no. 4, Dec., 1983, p. 920.

23 Seaburg, P. Ribbentrop and the German Foreign Office. *Political science quarterly*, vol.66, no. 4. Dec., 1951, p. 535–540, 542, 546, 554.

24 Fraenkel, E. German-Russian relations since 1918: from Brest-Litovsk to Moscow. *The review of politics*, vol. 2, no. 1. Jan., 1940, p. 34–62.

25 Watson, D. *Molotov's apprenticeship in foreign policy...*, p. 706.

gebėjimų – Pakto sudarymo metu jis net nelabai įsivaizdavo, kur buvo senosios Rusijos imperijos ir Austrijos-Vengrijos sienos²⁶. Ieškodamas sunkiai apčiuopiamų SSSR užsienio politikos siekių 1939–1940 m. įrodymų, N. Šepetys aptinka dažnai istorikų nagrinėjamus, bet mažai ką sakančius tekstus: vadinamąją Stalino kalbą Politiniame Biure, kurios tikrumo problemai skirtas visas knygos poskyris; tekstus, skirtus III Internacionalo veikėjams Europoje apdoroti ir trečiaieilių SSSR ideologų, pavyzdžiui, Vsevolodo Višnevskio, dienoraščius²⁷.

Stalino politikos analizė, remiantis racionalaus veikėjo modeliu, duoda paradoksalų rezultatų. Stalinas iš ideologizuoto, dogmatiško fanatiko ir jokių autoritetų nepripažįstančio diktatoriaus tampa paprasčiausiu Rusijos imperijos tradicijų tęsėju – Petro I, Jekaterinos II ir Aleksandro II įpėdiniu, – kurio veikla nepaisant kai kurių „klaidų“ ir „nukrypimų“ atitiko rusų tautos ir Rusijos valstybės imperinius interesus²⁸. Ne valstybės interesų įgyvendinimo siekiai ir tarnybos tautai ar valstybei dvasia lėmė SSSR politiką. Nuolatinis militarizmo ir karo neišvengiamumo teorijų eskalavimas²⁹, masinis terorizavimas, nuolatinė valymų politika, šnipomanija, perauganti į „raganų medžioklę“, augantis rusiškasis šovinizmas³⁰, antisemitizmas³¹ ir paranojiška užpuolimo iš užsienio baimė – tai buvo SSSR vadovybės veiklos atmosfera (kurią galima palyginti nebent su Ispanijos inkvizicijos siautėjimo laikais). Atmosfera, kurioje priimti sprendimai turėjo pakeisti pasaulio istoriją³². SSSR užsienio politikos analizė Antrojo pasaulinio karo išvakarėse beveik neįmanoma, kaip ir atsakymas, ar užsienio politika diktavo vidaus politikos žingsnius, ar atvirkščiai, nes tyrinėtojas susiduria ne su rašytiniais šaltiniais, o su Stalino asmeniu ir jo teatralizuoto dvaro politiniais spektakliais³³.

Kai kurie kiti klausimai, nors atsakymus į juos buvo galima tikėtis rasti monografijoje, taip ir liko neatsakyti. Faktas, kaip SSSR vidaus problemų išraiška, taip pat tyrinėtas mažai, sąmoningai atsisakant svarstyti Maksimo Litvinovo pašalinimą iš SSSR politinio elito 1939 m. – įvykio, tapusio būtina SSSR–Vokietijos Pakto prielaida³⁴. Vertėjo plačiau aptarti ir ekonominius SSSR–Vokietijos bendradarbiavimo

26 *Сто сорок бесед с Молотовым*: из дневника Ф.Чуева. Москва, 1991.

27 Šepetys, N. Op. cit. p. 181–194.

28 Ryškus (ir mokslinė prasme įtakingas savo naudojamos medžiagos gausumu) tokios revanšistinės pozicijos pavyzdys – istorikas Gavrila Gorodeckis: *Городецкий, Г. Миф «Ледокола»: накануне войны*. Москва, 1995; Gorodetsky, G. *Grand delusion: Stalin and the German invasion of Russia*, New Haven. London, 1999.

29 Burin, F. S. The Communist doctrine of the inevitability of war. *The American political science review*, vol. 57, no. 2, Jun., 1963, p. 335–336.

30 Thompson, E. W., Nationalist propaganda in the Soviet Russian press, 1939–1941. *Slavic review*, vol. 50, no. 2, Summer, 1991, p. 385–399.

31 Korey, W. The origins and development of soviet anti-semitism: an anglysis. *Slavic review*, vol. 31, no. 1. Mar., 1972, p. 11–135.

32 Haslam, J. Stalin and the German invasion of Russia 1914: a failure of reasons of state? *International affairs*, vol. 76, no. 1. Jan., 2000, p. 133–39.

33 Rack, R. C. Stalin's plans for World War II. *Journal of contemporary history*, vol. 26, no.2. Apr., 1991, p. 221–222.

34 Reisis, A. The fall of Litvinov: Harbringer of the German-Soviet Non-aggression pact. *European-Asia Studies*, vol. 52, no. 1. Jan., 2000, p. 33–56.

ir suartėjimo aspektus, turėjusius nemažos įtakos Vokietijos pozicijos SSSR atžvilgiu svyravimams³⁵.

Ypač daug tokių klausimų kyla perskaičius ketvirtąjį knygos skyrių. Lieka iki galo neatsakyti klausimai, ar Lietuva 1939 m. turėjo kokią nors veiksmų strategiją, ar ji tik pasyviai stebėjo karo artėjimą ir bet kokia kaina stengėsi įtikti tuo metu galingiausia tarptautinio konflikto dalyviui. 1939–1940 metais A. Smetonos pasirinkta sąmoningo neveiklumo pozicija daugelio naujausiųjų laikų istorikų kritikuojama ir laikoma klaidinga³⁶. N. Šepetyš polemizuoja su tokiu požiūriu ir Lietuvos žlugimą aprašo kaip neišvengiamą dviejų didžiųjų valstybių kovos rezultatą. Prezidento Antano Smetonos ir Lietuvos diplomatinės lyderių, kurie kone visi buvo tautininkų režimo opozicionieriai, požiūrių į užsienio politiką tapatumo problema tik iš dalies sprendžiama nagrinėjant K. Škirpos poziciją dėl Lietuvos–Vokietijos sąveikos galimybės 1939–1940 m.³⁷ Taip ir lieka neaišku, nors Lietuvos archyvai N. Šepečio buvo ištirti, kiek ir ką tiksliai Lietuvos vadovai žinojo apie Stalino ir Hitlerio planus. Neanalizuojama tarptautinės situacijos kaitos įtaka Lietuvos vidaus politikai (Jono Černiaus vyriausybės sukūrimas) ir Antano Smetonos kovai su vis aktyviau veikiančia opozicija, vadinamąja „Politine Ašimi“. Pagaliau nesvarstoma, kaip žiūrėti į nevienareikšmiškai vertinamus Vinco Mickevičiaus–Krėvės liudijimus apie V. Molotovo ir Vladimiro Dekanozovo pasaulio ateities vizijas 1940 m.

Sunku būtų teigti, kad Nerijaus Šepečio monografija išsprendė visas su 1939–1940 metų Lietuvos būkle ir Molotovo–Ribbentropo paktu susijusias problemas ir atsakė į visus klausimus, kylančius smalsiam skaitytojui. Skaitant monografiją klausimų tik daugėja ir daugėja, bet tai, ko gero, ir yra vienas iš geriausių perspektyvaus mokslininko veiklos rezultatų.

Kastytis Antanaitis

35 E. E., III, Ericson, Karl Schnurre and the evolution of Nazi-Soviet relations, 1936–194. *German studies review*, vol. 21, no. 2. May, 1998, p. 263–283.

36 Naujausias tokios pozicijos pavyzdys Liudo Truskos išreikštas kolektyvinėje monografijoje *Lietuva 1940–1990 metais*. Vilnius, 2005, p. 40–41.

37 Šepetyš, N. Op. cit. p. 244–249, 256–259.